

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ระบบกฎหมายไทยยอมรับให้มีการกำหนดข้อสันนิษฐานตามกฎหมาย (presumption of law) ได้ โดยมีทั้งในรูปของข้อสันนิษฐานเด็ดขาด (irrebuttable presumption) และข้อสันนิษฐานที่หักล้างได้ (rebuttable presumption)¹ ข้อสันนิษฐานเหล่านี้มีการนำไปใช้ในกฎหมายต่างๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นกฎหมายที่ไม่มีโทษทางอาญาหรือกฎหมายที่มีโทษทางอาญา ทั้งนี้ ข้อสันนิษฐานตามกฎหมายดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ข้อสันนิษฐานที่หักล้างได้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายว่าด้วยพยานหลักฐานโดยตรง เพราะในกรณีใดที่กฎหมายกำหนดข้อสันนิษฐานไว้ หากเกิดมีข้อพิพาทเกี่ยวข้องกับกรณีนั้นก็จะมีความฝ่ายหนึ่งได้รับประโยชน์จากข้อสันนิษฐาน โดยมีภาระการพิสูจน์เพียงการนำสืบข้อเท็จจริงพื้นฐาน (basic facts) บางประการตามเงื่อนไขของข้อสันนิษฐาน แล้วกฎหมายก็จะสันนิษฐานว่ามีข้อเท็จจริงอีกอย่างหนึ่ง (presumed facts) ขึ้น ซึ่งหากเป็นข้อสันนิษฐานเด็ดขาดคู่ความอีกฝ่ายหนึ่งก็จะไม่มีสิทธินำพยานหลักฐานมาสืบหักล้าง ในการวินิจฉัยคดี ศาลต้องฟังว่ามีข้อเท็จจริงเด็ดขาดตามที่กฎหมายสันนิษฐาน แต่หากเป็นข้อสันนิษฐานที่หักล้างได้ ก็จะมีผลเป็นการผลักภาระการพิสูจน์ไปให้คู่ความอีกฝ่ายหนึ่งมีหน้าที่ต้องนำพยานหลักฐานมาสืบหักล้าง มิฉะนั้น ศาลจะถือตามข้อเท็จจริงที่กฎหมายสันนิษฐานเพื่อประโยชน์ในการวินิจฉัยคดีต่อไป

¹ ใน Black's Law Dictionary คำว่า "ข้อสันนิษฐานเด็ดขาด" นอกจากใช้คำว่า irrebuttable presumption ยังใช้คำว่า conclusive presumption, absolute presumption, mandatory presumption และ presumption juris et de jure สำหรับคำว่า "ข้อสันนิษฐานที่หักล้างได้" นอกจากใช้คำว่า rebuttable presumption ยังใช้คำว่า disputable presumption, conditional presumption, prima facie presumption และ presumption juris, see Bryan A. Garner, Black's Law Dictionary, 7th ed. (US: West Publishing Co, 2001), pp.1204 - 1205.

ในกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาของไทย ก็ปรากฏว่ามีการกำหนดข้อสันนิษฐานตามกฎหมายไว้เช่นกัน เช่น

- พระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ. 2522 มาตรา 77 “ในกรณีที่ผู้ทรงสิทธิบัตรหรือผู้ทรงอนุสิทธิบัตรในกรรมวิธีการผลิตผลิตภัณฑ์ ฟ้องผู้ฝ่าฝืนสิทธิตามสิทธิบัตรหรืออนุสิทธิบัตรของตนเป็นคดีแพ่ง หากผู้ทรงสิทธิบัตรหรือผู้ทรงอนุสิทธิบัตรพิสูจน์ได้ว่าผลิตภัณฑ์ที่จำเลยผลิตมีลักษณะเช่นเดียวกันหรือคล้ายกันกับผลิตภัณฑ์ที่ผลิตโดยใช้กรรมวิธีของผู้ทรงสิทธิบัตรหรือผู้ทรงอนุสิทธิบัตร ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าจำเลยได้ใช้กรรมวิธีของผู้ทรงสิทธิบัตรหรือผู้ทรงอนุสิทธิบัตร เว้นแต่จำเลยจะพิสูจน์ให้เห็นเป็นอย่างอื่น”

มาตรา 88 “ในกรณีที่ผู้กระทำความผิดซึ่งต้องรับโทษตามพระราชบัญญัตินี้เป็นนิติบุคคล ให้กรรมการผู้จัดการ หุ่นส่วนผู้จัดการ หรือผู้ซึ่งรับผิดชอบในการดำเนินงานของนิติบุคคลในเรื่องนั้น ต้องรับโทษตามที่บัญญัติไว้สำหรับความผิดนั้น ๆ ด้วย เว้นแต่จะพิสูจน์ได้ว่าการกระทำนั้นได้กระทำโดยตนมิได้รู้เห็นหรือยินยอมหรือตนได้จัดการตามสมควรเพื่อป้องกันมิให้เกิดความผิดนั้นแล้ว”

- พระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 มาตรา 69 “ในกรณีที่ผู้กระทำความผิดซึ่งต้องรับโทษตามพระราชบัญญัตินี้เป็นนิติบุคคล ผู้แทนนิติบุคคลนั้นต้องรับโทษตามที่บัญญัติไว้สำหรับความผิดนั้น ๆ ด้วย เว้นแต่จะพิสูจน์ได้ว่าการกระทำนั้นได้กระทำโดยตนมิได้รู้เห็นหรือยินยอมด้วย”

- พระราชบัญญัติคุ้มครองแบบผังภูมิของวงจรรวม พ.ศ. 2543 มาตรา 52 “ในกรณีที่ผู้กระทำความผิดซึ่งต้องรับโทษตามพระราชบัญญัตินี้เป็นนิติบุคคล กรรมการผู้จัดการ ผู้จัดการ หรือผู้แทนนิติบุคคลนั้น ต้องรับโทษตามที่บัญญัติไว้สำหรับความผิดนั้น ๆ ด้วย เว้นแต่จะพิสูจน์ได้ว่าการกระทำนั้นได้กระทำโดยตนมิได้รู้เห็นหรือยินยอมในการกระทำความผิดของนิติบุคคลนั้น”

- พระราชบัญญัติความลับทางการค้า พ.ศ. 2545 มาตรา 12 “ในกรณีที่ผู้ควบคุมความลับทางการค้าที่ความลับทางการค้านั้นมีลักษณะเป็นกรรมวิธีการผลิตผลิตภัณฑ์ ฟ้องผู้ละเมิดสิทธิในความลับทางการค้าเป็นคดีแพ่ง ถ้าผู้ควบคุมความลับทางการค้าพิสูจน์ได้ว่าผลิตภัณฑ์ที่ผู้ละเมิดผลิตมีความเหมือนกับผลิตภัณฑ์ที่ผลิตโดยใช้กรรมวิธีการผลิตที่เป็นความลับทางการค้าของตน ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ละเมิดได้ใช้ความลับทางการค้านั้นผลิตผลิตภัณฑ์ดังกล่าว เว้นแต่ผู้ละเมิดจะพิสูจน์ให้เห็นเป็นอย่างอื่น”

สำหรับพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 มีบทบัญญัติที่กำหนดข้อสันนิษฐานตามกฎหมายอยู่ 2 มาตรา คือ มาตรา 62 ที่บัญญัติว่า “คดีเกี่ยวกับลิขสิทธิ์และสิทธิของนักแสดงตามกฎหมาย

พระราชบัญญัตินี้ ไม่ว่าจะเป็นคนดีแพ่งหรือคดีอาญา ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่างานที่มีการฟ้องร้องในคดีนั้น เป็นงานอันมีลิขสิทธิ์หรือสิทธิของนักแสดงตามพระราชบัญญัตินี้ และโจทก์เป็นเจ้าของลิขสิทธิ์หรือสิทธิของนักแสดงในงานดังกล่าว เว้นแต่จำเลยจะได้แย้งว่าไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์หรือสิทธิของนักแสดง หรือโต้แย้งสิทธิของโจทก์

งานใดมีชื่อหรือสิ่งที่ใช้แทนชื่อของบุคคลใดที่อ้างว่าตนเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์หรือสิทธิของนักแสดงแสดงไว้ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าบุคคลซึ่งเป็นเจ้าของชื่อหรือสิ่งที่ใช้แทนชื่อนั้นเป็นผู้สร้างสรรค์หรือนักแสดง

งานใดไม่มีชื่อหรือสิ่งที่ใช้แทนชื่อแสดงไว้ หรือมีชื่อหรือสิ่งที่ใช้แทนชื่อแสดงไว้ แต่ไม่ได้อ้างว่าเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์หรือสิทธิของนักแสดง และมีชื่อหรือสิ่งที่ใช้แทนชื่อของบุคคลอื่นซึ่งอ้างว่าเป็นผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา หรือผู้พิมพ์และผู้โฆษณาแสดงไว้ ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าบุคคลซึ่งเป็นผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา หรือผู้พิมพ์และผู้โฆษณานั้นเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์หรือสิทธิของนักแสดงในงานนั้น”

และมาตรา 74 ที่บัญญัติว่า “ในกรณีที่นิติบุคคลกระทำความผิดตามพระราชบัญญัตินี้ ให้ถือว่ากรรมการหรือผู้จัดการทุกคนของนิติบุคคลนั้นเป็นผู้ร่วมกระทำความผิดกับนิติบุคคลนั้น เว้นแต่จะพิสูจน์ได้ว่าการกระทำของนิติบุคคลนั้นได้กระทำโดยตนมิได้รู้เห็นหรือยินยอมด้วย”

เมื่อพิจารณาข้อสันนิษฐานตามกฎหมายในมาตรา 62 วรรคหนึ่ง ปรากฏว่ามีลักษณะที่แตกต่างไปจากข้อสันนิษฐานตามกฎหมายในกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาประเภทอื่น กล่าวคือ (1) กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาประเภทอื่นบัญญัติ ให้ใช้ข้อสันนิษฐานเฉพาะกับคดีแพ่ง แต่มาตรา 62 วรรคหนึ่ง บัญญัติให้ใช้ข้อสันนิษฐานทั้งกับคดีแพ่งและคดีอาญา (2) กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาประเภทอื่น คู่ความฝ่ายที่จะถือเอาประโยชน์จากข้อสันนิษฐานต้องนำสืบข้อเท็จจริงพื้นฐานตามที่กำหนดไว้ก่อน จึงจะได้รับประโยชน์จากข้อสันนิษฐาน แต่มาตรา 62 วรรคหนึ่ง โจทก์จะได้รับประโยชน์จากข้อสันนิษฐานทันทีที่มีการฟ้องคดีต่อศาล โดยไม่จำเป็นต้องนำสืบข้อเท็จจริงพื้นฐานใดๆ ก่อน (3) กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาประเภทอื่นกำหนดเงื่อนไขการหักล้างข้อสันนิษฐานเป็น “การพิสูจน์ให้เห็นเป็นอย่างอื่น” อันหมายความว่าคู่ความฝ่ายที่ถูกข้อสันนิษฐานมายืนยันจะต้องนำพยานหลักฐานมาสืบหักล้างข้อสันนิษฐาน แต่มาตรา 62 วรรคหนึ่ง กำหนดเงื่อนไขการหักล้างข้อสันนิษฐานไว้เพียงให้จำเลย “โต้แย้ง” ในประเด็นตามที่กำหนดไว้เท่านั้น

นอกจากความแตกต่างดังกล่าวแล้ว เห็นว่า ข้อสันนิษฐานตามมาตรา 62 วรรคหนึ่ง มีข้อที่ควรหยิบยกขึ้นพิจารณาทั้งในส่วนของเงื่อนไขการสันนิษฐานและในส่วนของเงื่อนไขการหักล้างข้อสันนิษฐาน ดังจะกล่าวต่อไปนี้

ก. เงื่อนไขการสันนิษฐาน มาตรา 62 วรรคหนึ่ง กำหนดข้อสันนิษฐานไว้ 2 ประการ คือ

1. ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่างานที่มีการฟ้องร้องเป็นงานอันมีลิขสิทธิ์หรือสิทธิของนักแสดง

2. ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าโจทก์เป็นเจ้าของลิขสิทธิ์หรือสิทธิของนักแสดงในงานที่มีการฟ้องร้อง

ข้อสันนิษฐานทั้ง 2 ประการนี้ ใช้บังคับกับทั้งคดีแพ่งและคดีอาญา โดยมีเงื่อนไขการสันนิษฐาน คือ การฟ้องร้องคดีลิขสิทธิ์ กล่าวคือ กฎหมายให้สันนิษฐานทันทีที่ฟ้องร้องโดยโจทก์ ไม่จำเป็นต้องนำสืบข้อเท็จจริงพื้นฐานก่อน กรณีจึงมีปัญหาว่าการกำหนดข้อสันนิษฐานที่มีเงื่อนไขการสันนิษฐานเช่นนี้ชอบหรือไม่

สำหรับคดีแพ่งซึ่งเป็นกรณีพิพาทระหว่างเอกชนกับเอกชนเป็นเรื่องส่วนบุคคล ถือหลักความตกลง (negotiation principle)² เป็นสำคัญ ในการพิจารณาคดีเป็นหน้าที่ของคู่ความที่จะเป็นผู้กำหนดข้อเท็จจริงที่จะพิสูจน์กันด้วยพยานหลักฐาน³ โดยศาลวางตัวเป็นกลางมีหน้าที่ควบคุมมิให้มีการดำเนินกระบวนการพิจารณาเอาัดเอาเปรียบกัน และมีหลักว่า “ผู้ใดกล่าวอ้าง ผู้นั้นมีภาระการพิสูจน์”⁴ แต่บางกรณีการปล่อยให้ไปตามหลักดังกล่าวจะก่อให้เกิดการเสียเปรียบหรือเป็นภาระหนักแก่ฝ่ายผู้กล่าวอ้างอย่างมาก เพราะข้อเท็จจริงหรือพยานหลักฐานอยู่ในความรู้เห็นหรือการควบคุมของอีกฝ่ายหนึ่ง ยากแก่การที่ฝ่ายผู้กล่าวอ้างจะนำมาสืบแสดงต่อศาล ในทางกฎหมายจึงมีการกำหนดข้อสันนิษฐานตามกฎหมายในกรณีนั้นไว้ โดยกำหนดให้ฝ่ายที่กล่าวอ้างนำพยานหลักฐานมาสืบพิสูจน์ข้อเท็จจริงเพียงบางประการอันเป็นเงื่อนไขของข้อสันนิษฐาน แล้วกฎหมายก็จะสันนิษฐานว่ามีข้อเท็จจริงอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น จนกว่าฝ่ายที่ถูกกล่าวหาจะนำพยานหลักฐานมาสืบหักล้างให้ฟังได้ว่ามิได้เป็นเช่นนั้น นอกจากเพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าว ในบางกรณี การกำหนดข้อสันนิษฐานตามกฎหมายยังขึ้นอยู่กับนโยบาย ความเป็นธรรม

² หลักความตกลง (negotiation principle) ได้อธิบายไว้ในบทที่ 2 (การดำเนินกระบวนการพิจารณาถือหลักตกลง)

³ คณิต ธิ นคร, กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2546), น. 40.

⁴ หลักนี้ปรากฏตาม ป.วิ.พ. มาตรา 84 วรรคหนึ่ง ที่ว่า “ถ้าคู่ความฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งกล่าวอ้างข้อเท็จจริงอย่างใด ๆ เพื่อสนับสนุนคำฟ้องหรือคำให้การของตน ให้หน้าที่นำสืบข้อเท็จจริงนั้นตกอยู่กับคู่ความฝ่ายที่กล่าวอ้าง”

ความเป็นปกติธรรมดาของเรื่อง หรืออาจเพื่อความสะดวก⁵ ดังจะเห็นได้ว่าการกำหนดข้อสันนิษฐานตามกฎหมายอยู่ทั่วไปใน ป.พ.พ. เช่น มาตรา 6⁶ มาตรา 1024⁷ มาตรา 1373⁸ เป็นต้น หรือ ป.วิ.พ. มาตรา 127⁹ รวมถึงพระราชบัญญัติต่างๆ เหตุนี้ การที่มาตรา 62 วรรคหนึ่ง กำหนดข้อสันนิษฐานดังกล่าวไว้จึงไม่ถือว่าเป็นเรื่องผิดปกติอย่างมีนัยสำคัญ

สำหรับคดีอาญาซึ่งเป็นเรื่องระหว่างรัฐกับเอกชนที่วาทกันด้วยความผิดและโทษ มีผลกระทบไปถึงสิทธิและเสรีภาพในชีวิต ร่างกาย รวมตลอดถึงทรัพย์สินของจำเลยอันเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ การกระทำใดจะถูกถือว่าเป็นความผิดอาญาก็ต่อเมื่อในขณะกระทำการนั้นมีกฎหมายบัญญัติว่าเป็นความผิดและกำหนดโทษไว้ ทั้งนี้ เป็นไปตามหลักการสำคัญของคดีอาญาที่ว่า “ไม่มีความผิด ไม่มีโทษ ถ้าไม่มีกฎหมาย” (*nullum crimen, nulla poena, sine lege*) การพิจารณาเพื่อพิสูจน์ความผิดของจำเลยจึงถือหลักตรวจสอบ (examination principle)¹⁰ เป็นสำคัญ กล่าวคือ รัฐมีหน้าที่ตรวจสอบว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยได้กระทำความผิดตามที่ถูกกล่าวหาจริงหรือไม่ การพิจารณาความอาญาจึงมีหลักการสำคัญอยู่ประการหนึ่งว่า

⁵ ไสภณ รัตนกร, คำอธิบายกฎหมายลักษณะพยาน, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติบรรณาการ, 2547), น. 136.

⁶ ป.พ.พ. มาตรา 6 “ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่า บุคคลทุกคนกระทำการโดยสุจริต”

⁷ ป.พ.พ. มาตรา 1024 “ในระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนด้วยกันก็ดี หรือในระหว่างผู้ถือหุ้นด้วยกันก็ดี ในระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนกับห้างหุ้นส่วนก็ดี ในระหว่างผู้ถือหุ้นกับบริษัทก็ดี ท่านให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าบรรดาสมุดบัญชีเอกสารของห้างหุ้นส่วนหรือบริษัทหรือของผู้ชำระบัญชีห้างหุ้นส่วนหรือบริษัทใดๆ นั้น ย่อมเป็นพยานหลักฐานอันถูกต้องตามข้อความที่ได้บันทึกไว้ในนั้นทุกประการ”

⁸ ป.พ.พ. มาตรา 1373 “ถ้าทรัพย์สินเป็นอสังหาริมทรัพย์ที่ได้จดทะเบียนไว้ในทะเบียนที่ดิน ท่านให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าบุคคลผู้มีชื่อในทะเบียนเป็นผู้มีสิทธิครอบครอง”

⁹ ป.วิ.พ. มาตรา 127 “เอกสารมหาชนซึ่งพนักงานเจ้าหน้าที่ได้ทำขึ้นหรือรับรองหรือสำเนาอันรับรองถูกต้องแห่งเอกสารนั้น และเอกสารเอกชนที่มีคำพิพากษาแสดงว่าเป็นของแท้จริงและถูกต้องนั้น ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าเป็นของแท้จริงและถูกต้อง เป็นหน้าที่ของคู่ความฝ่ายที่ถูกอ้างเอกสารนั้นมายันต้องนำสืบความไม่บริสุทธิ์หรือความไม่ถูกต้องแห่งเอกสาร”

¹⁰ หลักตรวจสอบ (examination principle) ได้อธิบายไว้ในบทที่ 2: (การดำเนินกระบวนการพิจารณาถือหลักตรวจสอบ)

“ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยบริสุทธิ์” (presumption of innocence) อันเป็นหลักที่มีขึ้นเพื่อประกันสิทธิเสรีภาพของผู้ที่ถูกกล่าวหาว่ากระทำความผิดทางอาญา

หลัก “ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยบริสุทธิ์” เป็นหลักการพื้นฐานของกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาสมัยใหม่ที่ยกระดับผู้ที่ถูกกล่าวหาว่ากระทำความผิดทางอาญามาเป็นตัวการ (subject) ในคดี มิใช่เป็นเพียงวัตถุแห่งการถูกชักฟอก (object) ดังระบบเก่า หลักการนี้ก่อให้เกิดหลักประกันสิทธิเสรีภาพของผู้ต้องหาหรือจำเลยในคดีอาญาหลายประการ เช่น ในชั้นเจ้าพนักงาน (ตำรวจ หรือพนักงานสอบสวน) ห้ามควบคุมตัวผู้ต้องหาเกินความจำเป็น และเกินจากระยะเวลาที่กฎหมายกำหนด ผู้ต้องหาและจำเลยมีสิทธิขอประกันตัว พนักงานสอบสวนต้องแจ้งข้อกล่าวหาให้ผู้ต้องหาทราบ ศาลต้องอ่านและอธิบายฟ้องให้จำเลยฟัง โจทก์มีหน้าที่ต้องนำพยานหลักฐานมาสืบพิสูจน์ความผิดของจำเลยเสมอ หากศาลยังมีความสงสัยตามสมควรว่าจำเลยได้กระทำความผิดนั้นหรือไม่ ต้องยกประโยชน์แห่งความสงสัยให้จำเลย ในระดับระหว่างประเทศมีการรับรองไว้ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights) และในกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (International Covenant on Civil and Political Rights)¹¹ ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นว่าหลักการนี้เป็นหลักการสำคัญอันเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป

สำหรับประเทศไทยก็ได้รับรองหลักการนี้ไว้ในรัฐธรรมนูญเสมอมา นับแต่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2492 จนถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งบัญญัติไว้ในมาตรา 33 วรรคหนึ่ง ว่า “ในคดีอาญา ต้องสันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยไม่มีความผิด” แม้ว่ารัฐธรรมนูญฉบับนี้จะถูกยกเลิกไป¹² และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2549 ที่ใช้บังคับอยู่ในปัจจุบันไม่มีการบัญญัติรับรองหลักการนี้ไว้โดยตรง แต่หลักการนี้ก็แฝงตัวอยู่ทั่วไปในบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาดังจะเห็นได้ว่ามีบทบัญญัติหลายมาตราสืบที่เนื่องมาจากหลักนี้ เช่น ห้ามเจ้าพนักงาน

¹¹ เนื้อความของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน และกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ที่เกี่ยวข้อง ได้แสดงไว้ในบทที่ 2 (หลักให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยบริสุทธิ์)

¹² รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ถูกยกเลิกโดยประกาศของคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ฉบับที่ 3 ประกาศ ณ วันที่ 19 กันยายน 2549

ควบคุมตัวผู้ต้องหาเกินความจำเป็นและเกินจากระยะเวลาที่กฎหมายกำหนด (มาตรา 87) ผู้ต้องหาและจำเลยมีสิทธิขอประกันตัว (มาตรา 106) พนักงานสอบสวนต้องแจ้งข้อกล่าวหาให้ผู้ต้องหาทราบ (มาตรา 134) ศาลต้องอ่านและอธิบายฟ้องให้จำเลยฟัง (มาตรา 172) โจทก์มีหน้าที่ต้องนำพยานหลักฐานมาสืบพิสูจน์ความผิดของจำเลย (มาตรา 174) หากศาลยังมีความสงสัยตามสมควร ว่าจำเลยได้กระทำความผิดนั้นหรือไม่ต้องยกประโยชน์แห่งความสงสัยให้จำเลย (มาตรา 227 วรรคสอง) นอกจากนี้ ศาลฎีกาเคยมีคำวินิจฉัยว่า “...รัฐธรรมนูญทุกฉบับมีบทบัญญัติห้ามออกกฎหมายที่มีโทษทางอาญาให้มีผลย้อนหลังเพื่อคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนอันถือได้ว่าเป็นประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตย...”¹³ และ “...บทบัญญัติแห่งกฎหมายที่ให้บทประหารของบุคคลอื่นที่มีได้รู้เห็นเป็นใจด้วยในการกระทำความผิดและทรัพย์นั้นไม่ใช่ทรัพย์ที่บุคคลทำหรือมีไว้เป็นความผิดอันขัดกับการลงโทษตามที่บัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายอาญา บทบัญญัติเช่นนี้ขัดต่อรัฐธรรมนูญหรือประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตยใช้บังคับมิได้...”¹⁴ อันเป็นการชี้ให้เห็นว่าหลัก “ไม่มีความผิด ไม่มีโทษ ถ้าไม่มีกฎหมาย (*nullum crimen, nulla poena, sine lege*) ” เป็นประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งการเป็นประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตยจะได้รับการรับรองโดยมาตรา 3 แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2549 ที่บัญญัติว่า “ภายใต้บังคับแห่งบทบัญญัติรัฐธรรมนูญนี้ ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค บรรดาที่ชนชาวไทยเคยได้รับการคุ้มครองตามประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และตามพันธกรณีระหว่างประเทศที่ประเทศไทยมีอยู่แล้วย่อมได้รับการคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญนี้”

แม้ว่าขณะนี้ยังไม่มีคำวินิจฉัยของศาลฎีกาที่ชี้ให้เห็นว่าหลัก “ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยบริสุทธิ์” เป็นประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตย แต่เมื่อพิจารณาในลักษณะเทียบเคียงว่าหลักการนี้มีการบัญญัติรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญตั้งแต่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2492 ซึ่งเป็นฉบับหลังจากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2489 ที่มีการบัญญัติรับรองหลัก “ไม่มีความผิด ไม่มีโทษ ถ้าไม่มีกฎหมาย” เป็นครั้งแรก เพียง 2 ฉบับ (ไม่นับฉบับแก้ไขเพิ่มเติม) และในรัฐธรรมนูญฉบับต่อๆ มา ก็มีการบัญญัติรับรองหลักการนี้ไว้เสมอมาเช่นกัน ก็น่าจะถือได้ว่าหลัก “ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่า

¹³ ฎ.1131/2536 (ประชุมใหญ่) และ ฎ.912/2536

¹⁴ ฎ.1602-1603/2509(อ้าง ฎ.225/2506) และ ฎ.562/2508

ผู้ต้องหาหรือจำเลยบริสุทธิ์” เป็นประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตย เช่นเดียวกับหลัก “ไม่มีความผิด ไม่มีโทษ ถ้าไม่มีกฎหมาย” ซึ่งจะถือว่าได้รับการรับรองโดย มาตรา 3 แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2549 เช่นกัน

การวิเคราะห์ปัญหาว่าการกำหนดข้อสันนิษฐานตามกฎหมายตามพระราชบัญญัติ ลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 มาตรา 62 วรรคหนึ่ง ในส่วนคดีอาญาว่าขัดต่อหลัก “ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่า ผู้ต้องหาหรือจำเลยบริสุทธิ์” หรือไม่ ต้องพิจารณาลักษณะและแนวทางการกำหนดข้อสันนิษฐาน ตามกฎหมายอาญาประกอบด้วย เพราะกฎหมายอาญามีหลักให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ต้องหา หรือจำเลยบริสุทธิ์เป็นพื้นฐานสำคัญอยู่ ข้อสันนิษฐานตามกฎหมายอาญาจึงควรอยู่ภายใต้ หลักความเกี่ยวเนื่องอย่างมีเหตุผล (rational connection)¹⁵ กล่าวคือ การจะสันนิษฐาน ข้อเท็จจริงใดๆ อันเป็นโทษกับจำเลยจะต้องมีการแสดงให้ปรากฏพยานแวดล้อมในระดับที่พอ จะอนุมานได้ว่าจำเลยน่าจะเป็นผู้ได้กระทำความผิดนั้น ซึ่งคณะตุลาการรัฐธรรมนูญก็เคยมี คำวินิจฉัยว่า “...กฎหมายใดที่บัญญัติว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยมีความผิดเสียแต่เบื้องต้นทีเดียว บทกฎหมายนั้นก็ย่อมขัดต่อรัฐธรรมนูญ (ที่บัญญัติว่า “ในคดีอาญา ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่า ผู้ต้องหาหรือจำเลยไม่มีความผิด) และจะใช้บังคับมิได้...”¹⁶ อันเป็นการชี้ให้เห็นว่าข้อสันนิษฐาน ใดตามกฎหมายอาญาที่ให้สันนิษฐานความผิดของจำเลยทันทีโดยโจทก์ไม่จำเป็นต้องนำสืบ พยานหลักฐานก่อนขัดต่อหลัก “ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยบริสุทธิ์”

แม้มาตรา 62 วรรคหนึ่ง จะมีได้กำหนดให้สันนิษฐานความผิดของจำเลยในคดีละเมิด ลิขสิทธิ์โดยตรง แต่เป็นการสันนิษฐานข้อเท็จจริง อันเป็นองค์ประกอบสำคัญของความผิด เพราะการสันนิษฐานว่างานที่ฟ้องร้องเป็นงานอันมีลิขสิทธิ์เป็นการสันนิษฐานถึงความมีอยู่ของ สิ่งที่กฎหมายประสงค์จะคุ้มครอง อันจะนำไปสู่การวินิจฉัยความผิดของจำเลยโดยตรง ส่วนการ สันนิษฐานว่าโจทก์เป็นเจ้าของลิขสิทธิ์เป็นการสันนิษฐานถึงความเป็นผู้เสียหายของโจทก์ในกรณี ที่ราษฎรเป็นโจทก์อันเป็นเงื่อนไขแห่งอำนาจดำเนินคดีอาญาประการสำคัญ จึงน่าจะขัดต่อหลักให้ สันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยบริสุทธิ์เช่นเดียวกัน

ข. เงื่อนไขการหักล้างข้อสันนิษฐาน มาตรา 62 วรรคหนึ่ง บัญญัติเงื่อนไขการหักล้าง ข้อสันนิษฐานว่า “...เว้นแต่จำเลยจะได้แย้งว่าไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์หรือสิทธิของนักแสดง

¹⁵ หลักความเกี่ยวเนื่องอย่างมีเหตุผล (rational connection) ได้อธิบายไว้ในบทที่ 2 (ข้อสันนิษฐานตามกฎหมาย)

¹⁶ คำวินิจฉัยที่ ต.2/2494 วันที่ 4 มกราคม 2494

หรือโต้แย้งสิทธิของโจทก์” เงื่อนไขการหักล้างข้อสันนิษฐานนี้ใช้บังคับกับทั้งคดีแพ่งและคดีอาญา เช่นเดียวกับเงื่อนไขการสันนิษฐาน แต่ในพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 ไม่มีการให้คำจำกัดความคำว่า “โต้แย้ง” ไว้ ทั้งขณะนี้ยังไม่ปรากฏคำพิพากษาศาลฎีกาวินิจฉัยในประเด็นที่เกี่ยวกับข้อสันนิษฐานหรือการโต้แย้งตามบทบัญญัติมาตรานี้ไว้โดยตรง กรณีจึงมีปัญหาว่า การ “โต้แย้ง” ดังกล่าวมีความหมายและขอบเขตเพียงใด ในส่วนคดีแพ่ง การที่จำเลยเพียงแต่ให้การต่อสู้ฟ้องโจทก์ว่าไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์หรือสิทธิของนักแสดงในงานที่ฟ้องร้องหรือโต้แย้งสิทธิของโจทก์โดยมิได้อ้างเหตุแห่งการปฏิเสธจะถือว่าเพียงพอเป็นการโต้แย้งแล้วหรือไม่ เพราะการให้การในลักษณะนี้จำเลยเองก็ไม่มีประเด็นที่จะนำสืบแต่อย่างใด กับทั้งเมื่อพิจารณาไปถึงผลบังคับของกฎหมาย การกำหนดเงื่อนไขเพียงแค่จำเลยโต้แย้งก็จะหักล้างข้อสันนิษฐานตามกฎหมายได้ ข้อสันนิษฐานดังกล่าวจะมีผลบังคับในทางปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่ สำหรับคดีอาญา การโต้แย้งแตกต่างจากการ “ให้การปฏิเสธ” อย่างไร กรณีจำเลยให้การปฏิเสธลอย¹⁷ จะถือว่าจำเลยโต้แย้งว่าไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์หรือสิทธิของนักแสดงหรือโต้แย้งสิทธิของโจทก์ไปด้วยในตัวหรือไม่ หรือจะต้องยกขึ้นเป็นข้อโต้แย้งในคำให้การโดยชัดแจ้งว่าไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์หรือสิทธิของนักแสดงหรือโต้แย้งสิทธิของโจทก์

อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาวิเคราะห์ปัญหาที่กล่าวมาข้างต้นหากจะอาศัยเพียงหลักกฎหมายวิธีพิจารณาความอาชญาพิจารณาเพียงประการเดียวคงจะไม่สมบูรณ์ เพราะกฎหมายแต่ละประเภทย่อมจะมีลักษณะเฉพาะของตนเอง ทั้งนี้ จะสังเกตเห็นได้ว่าในบรรดากฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาประเภทต่างๆ คงมีเฉพาะกฎหมายลิขสิทธิ์ที่กำหนดข้อสันนิษฐานลักษณะนี้ไว้ แสดงว่าน่าจะมีเหตุผลบางประการแฝงตัวอยู่ เหตุผลที่ดูจะมีน้ำหนักได้แก่ ลักษณะเฉพาะของกฎหมายลิขสิทธิ์ที่แตกต่างจากกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาประเภทอื่น เช่น การที่กฎหมายมิได้บังคับเรื่องการบันทึกงานหรือการจดทะเบียนเป็นเงื่อนไขในการก่อให้เกิดงานอันมีลิขสิทธิ์ หรือคดีลิขสิทธิ์ ผู้เสียหายมักจะอยู่ต่างประเทศ การนำผู้เสียหายหรือพยานหลักฐานต่างๆ มาสืบจะเป็นภาระต่อโจทก์และมีค่าใช้จ่ายสูง ลักษณะเฉพาะเหล่านี้จึงอาจเป็นปัจจัยสำคัญในการบัญญัติข้อสันนิษฐานดังกล่าวไว้ ฉะนั้น การศึกษาวิเคราะห์จึงต้องคำนึงถึงลักษณะเฉพาะของกฎหมายลิขสิทธิ์ประกอบด้วย

¹⁷ การให้การ “ปฏิเสธลอย” อธิบายและยกตัวอย่างไว้ในบทที่ 4 (ปัญหาการบังคับใช้ในคดีอาญา ปัญหาของเงื่อนไขการสันนิษฐาน)

สำหรับข้อสันนิษฐานความรับผิดชอบทางอาญาของผู้แทนนิติบุคคลตามมาตรา 74 แห่งพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 เป็นข้อสันนิษฐานที่มีลักษณะเช่นเดียวกับที่มีปรากฏทั่วไปในกฎหมายที่มีโทษทางอาญาอื่นๆ ในการศึกษาจึงต้องไปว่ากันด้วยเรื่องข้อสันนิษฐานความรับผิดชอบทางอาญาของผู้แทนนิติบุคคลโดยตรง วิทยานิพนธ์นี้จะไม่หยิบยกขึ้นมาศึกษาวิเคราะห์เป็นการเฉพาะ

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาข้อสันนิษฐานตามกฎหมายในคดีทรัพย์สินทางปัญญาโดยเน้นศึกษาข้อสันนิษฐานตามมาตรา 62 วรรคหนึ่ง แห่งพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 ว่าสำหรับคดีแพ่งจะมีผลบังคับในทางปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่ เพียงใด สำหรับคดีอาญาสอดคล้องกับหลักการกำหนดข้อสันนิษฐานตามกฎหมายที่มีโทษทางอาญา หรือขัดต่อหลัก “ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยบริสุทธิ์” หรือไม่

2. ศึกษาที่มาและพัฒนาการของข้อสันนิษฐานดังกล่าว นำลักษณะเฉพาะของกฎหมายลิขสิทธิ์มาประกอบการวิเคราะห์ถึงความจำเป็นในการกำหนดข้อสันนิษฐานและพิจารณาว่าสอดคล้องกับข้อตกลงระหว่างประเทศเกี่ยวกับลิขสิทธิ์ที่ประเทศไทยมีความผูกพันอยู่หรือไม่ รวมถึงพิจารณาเปรียบเทียบกับกฎหมายลิขสิทธิ์ของประเทศอังกฤษอันเป็นกฎหมายที่นำมาเป็นแนวทางในการร่างกฎหมายลิขสิทธิ์ของไทยว่ามีการกำหนดข้อสันนิษฐานลักษณะเดียวกันนี้หรือไม่

3. พิจารณาแนวทางในการปรับปรุงข้อสันนิษฐานตามกฎหมายลิขสิทธิ์ให้มีผลบังคับในทางปฏิบัติมากขึ้นสำหรับคดีแพ่ง สำหรับคดีอาญาให้สอดคล้องกับหลักการกำหนดข้อสันนิษฐานตามกฎหมายที่มีโทษทางอาญาที่ไม่ขัดต่อหลัก “ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยบริสุทธิ์”

ขอบเขตการศึกษา

ศึกษาวิเคราะห์ข้อสันนิษฐานตามมาตรา 62 วรรคหนึ่ง แห่งพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 ว่าสำหรับคดีแพ่งจะมีผลบังคับในทางปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่ เพียงใด และสำหรับคดีอาญาว่าสอดคล้องกับหลักการกำหนดข้อสันนิษฐานตามกฎหมายที่มีโทษทางอาญา และขัดต่อหลัก “ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยบริสุทธิ์” หรือไม่ รวมถึง

พิจารณาความหมายและขอบเขตของคำว่า “โต้แย้ง” ว่ามีเพียงใด ทั้งนี้ โดยการค้นคว้าประวัติที่มาและพัฒนาการของข้อสันนิษฐานดังกล่าวเพื่อแสดงให้เห็นว่ามีความเป็นมาอย่างไร นำลักษณะเฉพาะของกฎหมายลิขสิทธิ์มาประกอบการวิเคราะห์ถึงความจำเป็นในการกำหนดข้อสันนิษฐาน กับพิจารณาถึงความสัมพันธ์กับข้อตกลงระหว่างประเทศเกี่ยวกับลิขสิทธิ์ที่ประเทศไทยผูกพันอยู่ และเปรียบเทียบกับกฎหมายลิขสิทธิ์ของประเทศอังกฤษซึ่งเป็นกฎหมายที่นำมาเป็นแนวทางในการร่างกฎหมายลิขสิทธิ์ของไทยว่ามีการกำหนดข้อสันนิษฐานเช่นเดียวกันนี้หรือไม่

วิธีการศึกษา

ใช้การศึกษาค้นคว้าจากเอกสารเป็นสำคัญ อันได้แก่ กฎหมายที่เกี่ยวข้อง ข้อตกลงระหว่างประเทศ กฎหมายและคำพิพากษาทั้งของไทยและต่างประเทศ ตำรา งานวิจัย ฐานข้อมูลสารสนเทศทั้งของประเทศไทยและต่างประเทศ และข้อมูลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง กับทั้งการวิจัยสนาม โดยการออกแบบสอบถามข้อคิดเห็นของผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวข้องกับการบังคับใช้กฎหมายอาญาเพื่อนำมาเป็นข้อมูลประกอบการวิเคราะห์

ผลที่คาดว่าจะได้รับการศึกษา

การศึกษาจะทำให้ทราบถึงที่มาของข้อสันนิษฐานตามกฎหมายตามมาตรา 62 วรรคหนึ่ง แห่งพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ.2537 ทั้งในส่วนของคดีแพ่งและคดีอาญา และปัญหาในการบังคับใช้ รวมถึงหาทางเสนอแนวทางในการแก้ไขปรับปรุงกฎหมายให้มีประสิทธิภาพในการบังคับใช้ ควบคู่ไปกับการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน